

עבודה חלקית שלא מרצון ואבטלה בישראל, 1979-1997*

ינון כהן, חיה שטייר, רונית נדיב

המחקר עוסק בסיבות לגידול בעבודה חלקית שלא מרצון, ובעקר בקשר שבין תופעה זו לבין אבטלה. שיעור כלל העובדים חלקית בישראל עלה מ-16.5% ב-1955 ל-23.0% ב-1979, ומאז נשאר פחות או יותר יציב. ב-1997, השנה האחרונה לגביה קיימים נתונים, השיעור עומד על 24.0%. נהוג לחשוב שהגידול בשיעור העובדים חלקית נובע רובו ככולו מצד ההיצע, כלומר מהעדפות עובדים, ובעקר עובדות לעבודה חלקית. ממחקרים בארה"ב ובאירופה עולה שלא ברור כלל שזה המצב (Tilly 1991; Ratti 1991). שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם עלה בארה"ב פי ארבעה בין 1979 לבין 1987 (Levitan and Conway 1988). בשנה זו (1987) הוגדרו כרבע מכלל העובדים חלקית כ-"involuntary part time workers", כלומר כעובדים שהיו מעדיפים עבודה מלאה, אך לא מצאו כזו ונאלצו להסתפק בעבודה חלקית.

גם בישראל רווחת התופעה של עבודה חלקית שלא מרצון. מאז 1979 מספקת הלמ"ס נתונים באשר לסיבות בגינן עובדים חלקית אינם עובדים בעבודה מלאה. מסתבר שבשנים 97-1979 חל גידול של כ-900% במספרם של אלו שציינו שהם עובדים חלקית מכיוון ש"חיפשו עבודה נוספת או מלאה, אך לא מצאו" (להלן, עובדים חלקית שלא מרצונם), לעומת גידול של פחות מ-100% במספר כלל העובדים חלקית באותה תקופה.

אחת השאלות המרכזיות במחקר הנוכחי היא הקשר שבין שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם, לבין שיעור האבטלה. בבדיקה ראשונית של שיעורי האבטלה בישראל בשני העשורים האחרונים, נצפית עלייה מונוטונית מ-2.9% ב-1979 ל-6.4% ב-1988 (לפני תחילת העלייה מבר"מ לשעבר), ועד לשיא של 11.2% ב-1992. מאז חלה ירידה הדרגתית בשיעור האבטלה עד ל-6.7% ב-1996, ועליה ל-7.7% ב-1997, השנה האחרונה לגביה פרסמה הלמ"ס את שיעורי הבלתי מועסקים (למ"ס 1998). בדומה לשיעורי האבטלה, כך גם שיעורי העובדים חלקית שלא מרצונם: הם עלו באופן חד בין 1979 לבין 1992, ומאז ירדו במקצת (למ"ס, שנים שונות).

על פניו, אם כן, דומה ששיעור האבטלה ושיעור העובדים חלקית שלא מרצון מבטאים את אותה תופעה, המלמדת על מצב שוק התעסוקה. ברם, המגמה הדומה של שיעורי האבטלה ושיעורי העבודה החלקית אינם בהכרח מלמדים על סיבתיות. יתכן שהגידול בשיעור עובדים אלה נובע משינויים שאינם קשורים לאבטלה. לדוגמא, בארה"ב נמצא שחלק מהגידול בעובדים זמניים (מרצונם ושלא מרצונם) נובע מהגידול בענפי השירותים והמסחר בהם יש ביקוש רב לעובדים חלקיים (Larson

* אנו מודים למשתתפי יום העיון שנערך ע"י פורום ספיר ולמשתתפי סדנת הדוקטורנטים בחוג ללימודי עבודה על הערותיהם לגרסה מוקדמת של מאמר זה.

(and Ong 1994; Tilly 1996). בין 1979 ל-1989 שינויים במבנה הענפי של כוח העבודה האמריקאי היו אחראים למחצית הגידול בשיעור העובדים החלקיים. שאר הגידול בארה"ב (מעבר לזה הקשור לאבטלה) נבע מהגידול בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בתוך ענפים מסוימים, ממצא המרמז שפירמות בענפים מסוימים שינו התנהגותם ובשנים האחרונות מעדיפות יותר מאשר בעבר להעסיק עובדים חלקיים. אפשרות נוספת היא שהעובדים, ולא דווקא המעסיקים, שינו את העדפותיהם, ובמשך השנים, מסיבות שונות, שיעור גבוה יותר של עובדים מעוניין בעבודה מלאה. מעסיקים המעוניינים לשמור את שיעור החלקיים קבוע, נאלצים לשכור יותר עובדים חלקיים שלא מרצון. נראה אם כן, שיש ארבעה הסברים אפשריים, שאינם מוציאים אחד את משנהו, לגידול בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בשנים 1979-1997: הגידול באבטלה; השינוי במבנה הענפי (גידול באחוז המועסקים בענפים עתירי עבודה חלקית); שינוי בהעדפות עובדים (גידול בהעדפה לעבודה מלאה); ושינוי העדפות מעסיקים (גידול בהעדפה לעובדים חלקיים מסיבות שונות). העמודים הבאים מציגים ראיות באשר לתוקף האמפירי של ארבעת הסברים אלו בישראל. החלק הראשון מציג נתונים בסיסיים באשר לגידול בשיעור עובדים חלקית לפי סיבה וסטטיסטיקה תיאורית באשר לתכונותיהם הדמוגרפיות (גיל ומין) ותכונות כוח העבודה (שעות עבודה, ענף כלכלי, ומשלח יד) של העובדים החלקיים שלא מרצון לעומת אלו העובדים חלקית מרצון, ואלו העובדים עבודה מלאה. החלק השני בוחן איזה נתח מהגידול בעובדים חלקית שלא מרצון נובע מהשינוי במבנה הענפי, ואיזה נתח נובע מהגידול בתוך ענפים. אם רוב הגידול הוא תוך ענפי, הרי שהסיבות לכך נעוצות בהעדפות מעסיקים ו\או עובדים לעבודה חלקית. קשה לנו לחקור את מקורם של שינויים בהעדפות עובדים ו\או מעסיקים לעבודה חלקית, למעט שני תהליכים: שינויים אפשריים במבנה הדמוגרפי של כוח העבודה, ושינויים אפשריים בשכר היחסי של עובדים חלקית לעומת עובדים אחרים. החלק השלישי מציג מתאמי פירסון לבחינת הקשרים בין שיעור האבטלה, המבנה הענפי, השכר היחסי של עובדים חלקיים, שיעור העובדים חלקית מרצון, ושיעור העובדים חלקית שלא מרצון. החלק האחרון מסכם את הממצאים ומציע מספר הצעות בעקר בתחום הדיווח ואיסוף הנתונים על עובדים חלקיים.

1. עבודה חלקית בישראל: הגדרות, סיבות, מגמות ומאפיינים

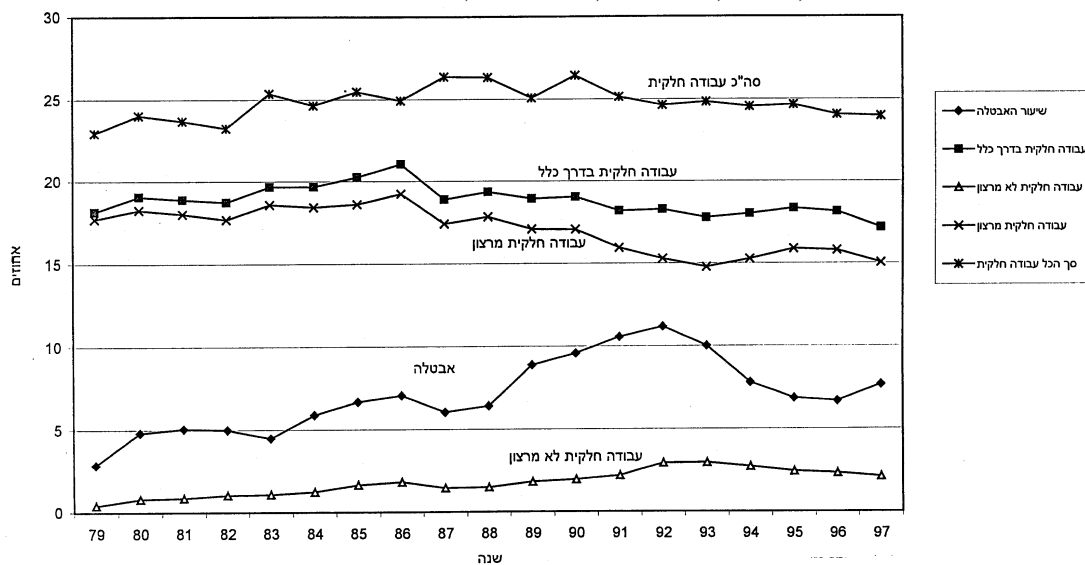
תרשים 1 מציג את שיעור העובדים חלקית מכלל כוח העבודה האזרחי, וכן את שיעור האבטלה לשנים 1979-1997. הנתונים נלקחו מהשנתונים הסטטיסטיים, אותם מפרסמת הלמ"ס על בסיס סקרי כוח אדם. התרשים כולל שני סוגים של עובדים חלקיים, לפי הגדרות הלמ"ס. הראשון כולל בתוכו את כל העובדים החלקיים, כלומר את כל אלו שעבדו פחות מ-35 שעות בשבוע הקובע, ללא קשר אם בדרך-כלל הם עובדים מלא או חלקית. השני כולל רק את אלו העובדים בדרך-כלל חלקית, ורק הם נשאלים לסיבה בגינה הם עובדים חלקית. לפיכך, רק את אלו שבדרך-כלל עובדים חלקית ניתן למיין לעובדים העושים זאת מרצון ולאלו העושים זאת שלא מרצון. במחקר זה, כמו בפרסומי הלמ"ס, רק אלו שאמרו "חפשו עבודה מלאה אך לא מצאו" או "חפשו עבודה נוספת ולא מצאו" מסווגים כעובדים חלקית שלא מרצון. כל שאר העובדים בדרך-כלל חלקית, שציינו סבה אחרת לעבודה חלקית (גמלאות, לימודים, מחלה, עקרת בית, העבודה נחשבת למשרה מלאה, לא מעוניינים, אחר, ולא ידוע), וכן עצמאים, מעבידים, חברי קיבוץ ובני משפחה ללא תשלום, סווגו בתרשים 1 כעובדים חלקית מרצון.

ברור אם כן שההגדרה של העובדים חלקית שלא מרצון היא מחמירה ביותר, ואינה כוללת את כל

אלו שהיו מעדיפים לעבוד יותר שעות, וזאת משני טעמים: ראשית סביר להניח שחלק מהעובדים חלקית מרצון, דוגמת אלו שציינו את הסיבה כ"עקרת בית", היו מעדיפות לעבוד מלא אילו היו יכולות למצוא גני ילדים ומעונות יום באיכות גבוהה ובמחירים סבירים (Presser and Baldwin 1980). לא ברור עד כמה החלטתן לעבוד חלקית אכן נבעה מרצונן לטפל במשק ביתן, או נכפתה עליהן בגין המחסור במעונות יום וגני ילדים. שנית, קרוב לודאי ששיעור לא זניח של אלו העובדים בדרך כלל מלא, אך בשבוע הקובע עבדו חלקית, עשו זאת שלא מרצונם. הלמ"ס אומנם שואלת אותם לסיבות בגינן עבדו פחות מ-35 שעות בשבוע הקובע, אך אף לא אחת מהסיבות האפשריות מצביעה על הנחיית מעסיק או חוסר עבודה¹. בארה"ב שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם דומה בקרב שתי הקבוצות (מלא בדרך-כלל וחלקי בדרך-כלל). בישראל ב-1997, 530,000 בני אדם עבדו חלקית בשבוע הקובע; מתוכם 150,300 עבדו "בדרך כלל" מלא ו-380,000 עבדו "בדרך כלל" חלקית. מתוך אלו שעבדו חלקית בדרך כלל, 47,200 (12.5%) עבדו חלקית שלא מרצונם (למ"ס, 1998). בהנחה שהמצב בישראל דומה לזה שבארה"ב, ושיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בקרב העובדים בדרך-כלל מלא היה 12.5%, הרי שמספר העובדים חלקית שלא מרצונם היה מגיע לכ-66,000. שיעור הבלתי מועסקים המפורסם על ידי הלמ"ס שאינו מתחשב בעובדים חלקית שלא מרצון, מטה את שיעור האבטלה ה"אמיתי" כלפי מטה. בארה"ב המדר הרשמי לשיעור האבטלה דומה לזה שבישראל. אך בנוסף לכך מפרסמת הלשכה לסטטיסטיקה של עבודה (BLS) מספר מדדים נוספים לאבטלה, שאחד מהם מתייחס לעובדים חלקית שלא מרצון כ"חצי מובטלים". אם נעשה כך באשר לעובדים בישראל, ונניח ש-66,000 העובדים חלקית שלא מרצונם הם "חצי מובטלים", הרי שמספר המובטלים ב-1997 יעלה בכ-24,000 מובטלים (שבדרך-כלל עובדים חלקית) ובכ-9,000 מובטלים (שבדרך-כלל עובדים מלא) במילים אחרות, אם מתייחסים לכל 66,000 העובדים חלקית שלא מרצונם כ"חצי מובטלים" הרי שבשנת 1997 מספר המובטלים המלאים עולה מכ-170,000 ועד לכ-203,000, עלייה של כ-20%. כאמור, במחקר זה נאמץ את ההגדרות השמרניות המקובלות באשר לעבודה חלקית שלא מרצון, ונניח שכל אלו העובדים חלקית בשבוע הקובע, אך בדרך כלל-מלא, עשו זאת מרצונם.² כמו כן, נשתמש בשיעור הבלתי מועסקים המקובל על ידי הלמ"ס. תרשים 1 מלמד שלא היו שינויים גדולים בשיעור העובדים חלקית מכלל כוח העבודה בשני העשורים האחרונים. בתחילת התקופה, עלה השיעור מ-18% ב-1979, ועד ל-21% ב-1986.³ מאז ירד עד 93-1992 (שהם גם שנות השיא באבטלה), ומאז עלה במקצת ושוב ירד, עד שהגיע ב-1997 ל-17%. המגמה בקרב העובדים חלקית מרצונם, המהווים את רוב העובדים חלקית בדרך-כלל, דומה מאוד – עליה עד 1986, ירידה הדרגתית עד 1993, ומאז עליה קלה ושוב ירידה עד 1997, שנה בה הגיע שיעור המועסקים חלקית מרצון ל-15% מכוח העבודה. לעומת זאת, שיעורם של העובדים חלקית שלא מרצון עלה מונוטונית מפחות מ-0.5% ב-1979 ועד לשיא של ל-3.0% מכוח העבודה ב-1993, ומאז ירד במקצת, עד 1997. נראה אם כן שהיציבות היחסית בשיעור העובדים חלקית נשמר לאורך השנים על ידי ירידה של שיעור העובדים חלקית מרצון מחד, ועליה בשיעורם של העובדים חלקית שלא מרצון מאידך.

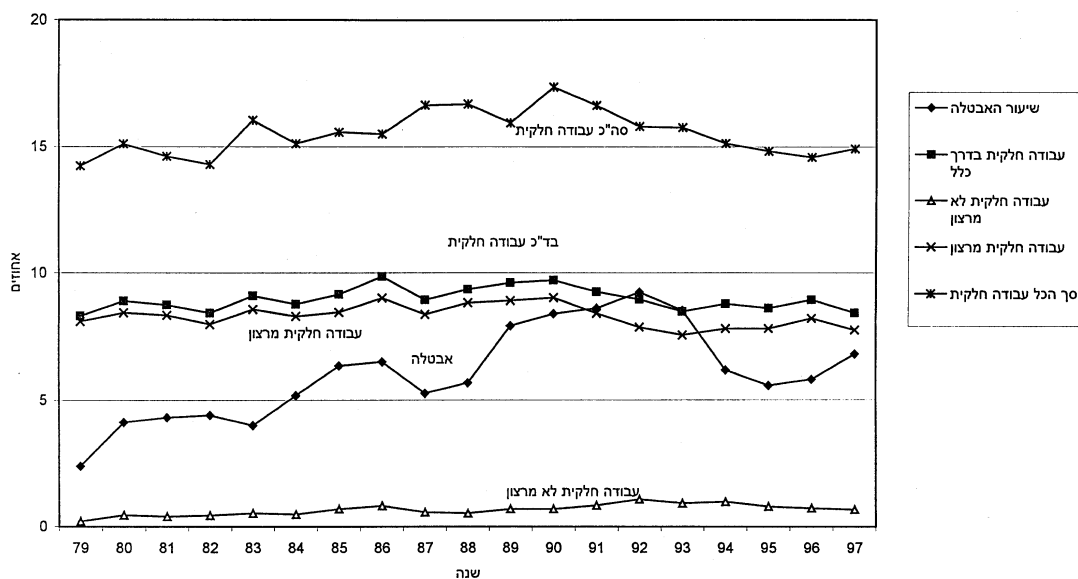
1. לפי שאלון סקר כוח אדם, האפשרויות הן מחלה, חופשה, מילואים, חגים, מזג אוויר, ו"אחר".
2. מכיוון שכך, המחקר מתמקד בעובדים חלקית בדרך-כלל. כשיוכרו העובדים חלקית שבדרך-כלל עובדים מלא הדבר יצוין.
3. לא ברור מה הסיבה ששנת 1986 היא שנת השיא בשיעור העובדים בדרך-כלל חלקית. החל מ-1985 גיל העבודה עלה מ-14 ל-15 וכל העובדים בני 14 הושמטו מהחישובים. ההשפעה של שינוי זה הייתה צריכה להראות כבר ב-1985.

תרשים 1: שיעור המובטלים והעובדים חלקית: סה"כ עובדים חלקית, בד"כ עבודה חלקית, עבודה חלקית מרצון ועבודה חלקית שלא מרצון; ישראל, 1977-1979

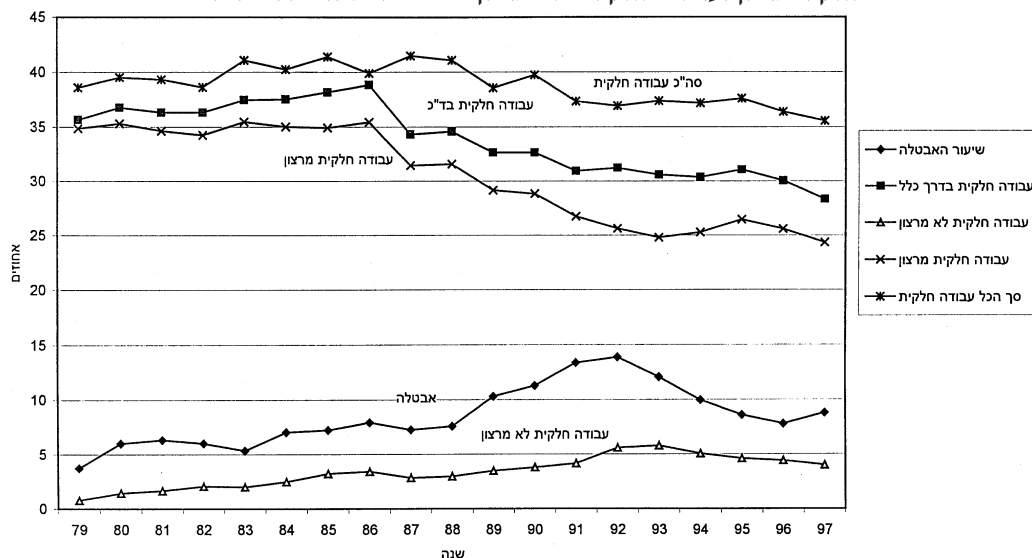
1. כל השיעורים חושבו על סמך סה"כ כוח העבודה

תרשים 2: שיעור המובטלים והעובדים חלקית: סה"כ העובדים חלקית, בד"כ עובדים חלקית עובדים חלקית מרצון ועובדים חלקית שלא מרצון גברים ישראלים, 1979-1997

1. כל השיעורים חושבו על סמך סה"כ כוח העבודה

תרשים 3: שיעור המובטלים והעובדים חלקית¹: סה"כ העובדים חלקית, כר"כ עובדים חלקית עובדים חלקית מרצון ועובדים חלקית שלא מרצון נשים ישראליות 1979-1979

1. כל השיעורים חושבו על סמך סה"כ כוח העבודה

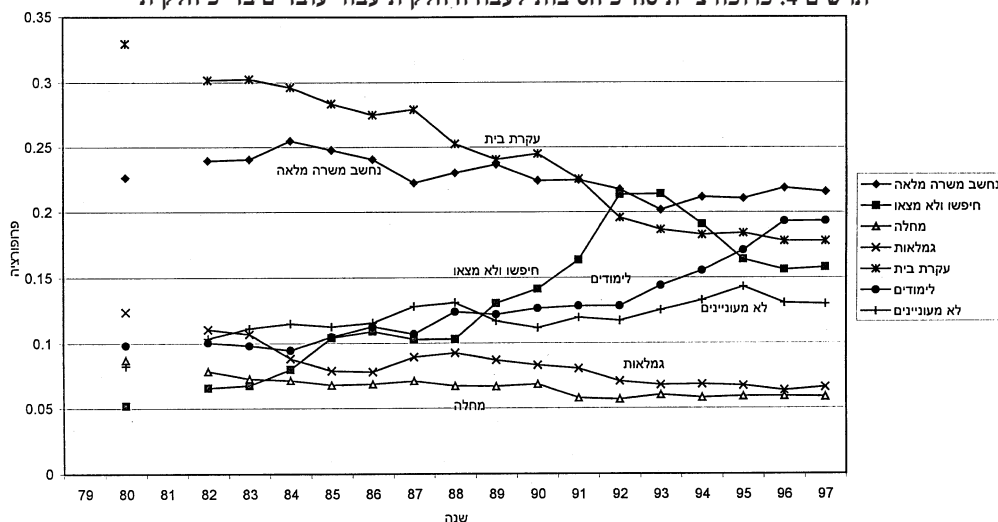
תרשימים 2 ו-3 מציגים את את המגמות בתוך קבוצות מין. מכיוון שנשים מהוות את רוב העובדים החלקיים, הרי התמונה שהתקבלה לגבי כלל העובדים מושפעת בעיקר מממצאי הנשים. בקרב הגברים התרשים מלמד ששיעור העובדים חלקית בדרך כלל הוא יציב ונמוך: בסביבות 8-10% בכל השנים. השיעור עלה מ-8% ב-1979 ל-10% ב-1986, ומאז ירד עד שב-1997 חזר לרמתו ב-1979, 8%. גם השיעור של הגברים העובדים חלקית שלא מרצון הוא נמוך מאוד (0.7% ב-1979) אפילו שעלה פי שלוש בין 1979 ל-1997. שיעור העובדים חלקית מרצון אצל הגברים כמעט ולא השתנה. לעומת זאת אצל הנשים, המגמות חדות וברורות יותר. שיעור העובדות חלקית מכלל כוח העבודה הנשי נשאר יציב בשנים 1979-86, ומאז ירד מקרוב ל-40% לפחות מ-30% ב-1997. שיעור העובדות חלקית מרצון ירד גם הוא, באופן משמעותי, בשנים 1986-97 מ-35% ל-24%. לעומת זאת שיעור העובדות חלקית שלא מרצון מכלל כוח העבודה הנשי עלה פי 5: מ-0.8% ב-1979 ועד ל-4.0% ב-1997. הן בקרב הנשים והן בקרב הגברים שיעור העובדים החלקיים שלא מרצון הגיע לשיאו ב-1992-93, שהיו גם שנות השיא באבטלה. הבדל בולט בין נשים לגברים הוא שיעור העובדים חלקית שבדרך כלל עובדים מלא. אצל גברים קבוצה זו מהווה כ-45% מכלל העובדים חלקית ב-1997, ואילו אצל נשים הן מהוות רק כ-20%. עם זאת אצל הנשים הנתח של קבוצה זו גדל עם השנים, ואלו אצל הגברים הוא נשאר יציב.

תרשימים 4, 5 ו-6 מציגים את הסיבות המדווחות לעבודה חלקית בקרב אלו העובדים חלקית, לפי ג'נדר. האחוזים הם מכלל העובדים חלקית בדרך-כלל שציינו סיבה לחלקיות⁴. בנוסף לעליה

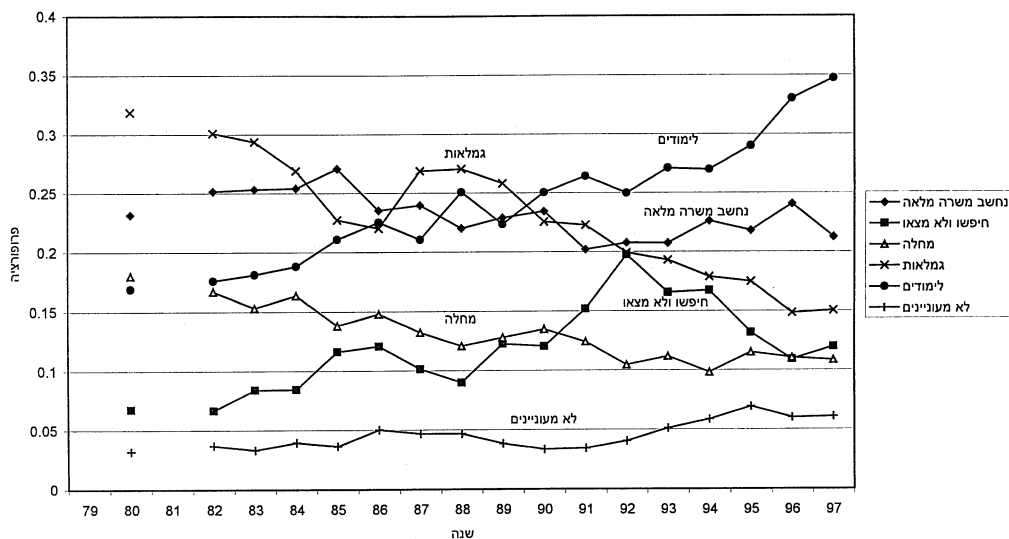
4. עובדים ועובדות שצינו את הסיבה כ"אחר" "לא ידוע" וכן עצמאים, מעבידים, חברי קיבוצים, ובני משפחה ללא תשלום הוצאו מהניתוח. בבדיקה שערכנו לא נמצא שינוי משמעותי בשיעורים של עובדים כאלו לאורך השנים.

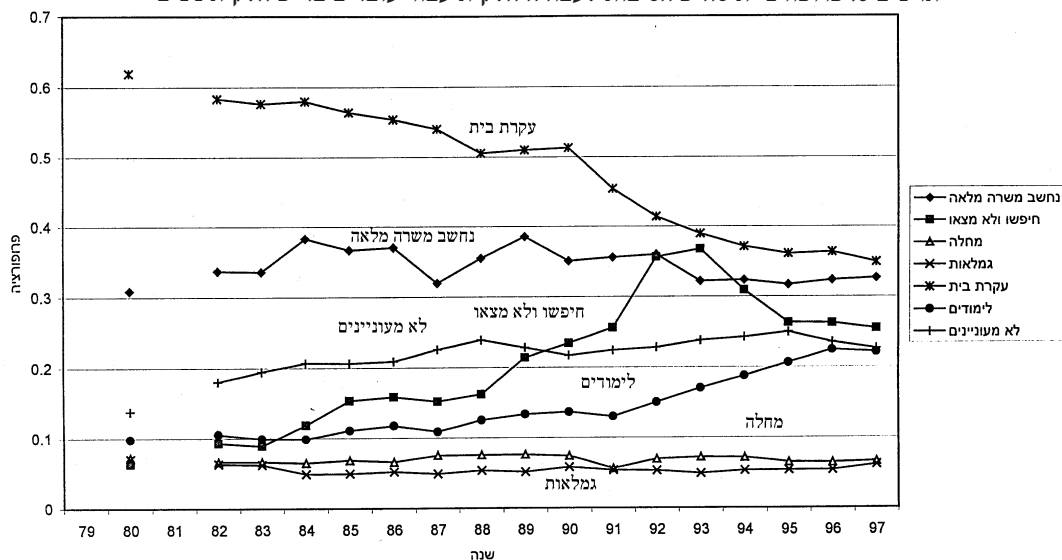
בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם, "לימודים" כסיבה לחלקיות עלתה אצל שתי קבוצות הג'נדר בעקב בשנות ה-90. אצל גברים חלה ירידה חדה בשיעור העובדים חלקית שציינו שיציאתם לגמלאות היא הסיבה לעבודה החלקית. אצל נשים הירידה הבולטת היא במתן הסיבה "עקרת בית" לעבודה החלקית. ב-1979 למעלה מ-60% מהנשים שעבדו חלקית עשו זאת מכיוון שהיו עקרות בית. ב-1997 שיעורן יורד מתחת ל-40%. התרשימים מלמדים גם על יציבות יחסית בשיעור העובדים והעובדות חלקית "מכיוון שהעבודה נחשבת למשרה מלאה". קטגוריה זו של עובדים ועובדות מורכבת ברובה ממורות, אחיות, וסמיי-פרופסיונאליות אחרות בשרות המדינה, ששבוע עבודתן כולל פחות מ-35 שעות (Stier 1998).

תרשים 4: פרופורציית סה"כ הסיבות לעבודה חלקית עבור עובדים בד"כ חלקית¹

תרשים 5: פרופורציית סה"כ הסיבות לעבודה חלקית עבור עובדים בד"כ חלקית גברים¹

תרשים 6: פרופורציית סה"כ הסיבות לעבודה חלקית עבור עובדים בד"כ חלקית נשים¹

1. מתוך סה"כ העובדים "בדרך כלל חלקית". "אחר" "לא ידוע" וכן "מעבידים, חברי קיבוצים ובני משפחה ללא תשלום" הוצאו מסה"כ העובדים חלקית. הסרים נתונים ל-1979 ו-1981.

לסיכום, התרשימים מלמדים על מספר מגמות ברורות: ראשית, בשנים 1979-1997 אין שינוי משמעותי בשיעור העובדים חלקית מכלל כוח העבודה. שנית, בקרב העובדים בדרך-כלל חלקית עלה שיעורם של העובדים שלא מרצון וירד שיעורם של העובדים מרצון. שלישית, העלייה בשיעור העובדים והעובדות חלקית שלא מרצון נראית דומה לעליה בשיעור האבטלה. רביעית, המגמות לעיל בולטות יותר אצל נשים המהוות למעלה מ-70% מכלל העובדים בדרך-כלל חלקית. לוח 1 מציג מאפיינים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים של העובדים חלקית שלא מרצון, מרצון ושל העובדים מלא. הנתונים מבוססים על ניתוח סקרי כוח אדם ב-1979, 1989, 1994, 1995, ו-1997.⁵ מבחינת היצע העבודה, אין הבדל גדול בין העובדים חלקית. שתי הקבוצות עובדות כ-22 שעות בשבוע לעומת כ-45 שעות בקרב העובדים מלא. ברם, בקרב העובדים חלקית מרצון (כמו בקרב העובדים מלא) יש מגמה של הפחתה קלה בשעות העבודה מאז 1979, בשעה שאצל העובדים חלקית שלא מרצון המגמה הפוכה. מבנה הגיל של העובדים חלקית שלא מרצון דומה יותר לזה של העובדים מלא מאשר לזה של העובדים חלקית מרצונם. כך למשל, ב-1997 40% מעובדים חלקית מרצון הם מתחת לגיל 25 או מעל 54. השיעור המקביל בקרב עובדים מלא הוא 23%, בקרב העובדים חלקית שלא מרצונם 29%, ובקרב הבלתי מועסקים (נתונים לא מופיעים), 36%. ממצא זה אינו מפתיע שכן עובדים חלקית שלא מרצונם אינם אלא עובדים מלא שהם "חצי מובטלים". גם כיוון השינוי בהרכב הגילאים דומה אצל העובדים מלא וחלקית שלא מרצון ושונה מהעובדים חלקית מרצון. אצל האחרונים עלה שיעור הצעירים בין 1979 ל-1997, לעומת ירידה דראסטית אצל שתי הקבוצות הראשונות, כמו גם אצל הבלתי מועסקים.

5. אלו שעבודתם נחשבת למשרה מלאה, וכן עצמאים, מעבידים, חברי קיבוצים, ובני משפחה ללא תשלום הוצאו מהניתוח ולא נכללו בקבוצת העובדים חלקית מרצון.

לוח 1: סטטיסטיקה תאורית: ממוצעים (סטיות תקן) ואחוזים של עובדים חלקית מרצון, עובדים חלקית שלא מרצון ועובדים מלא.

עובדים מלא					עובדים חלקית מרצון ¹					עובדים חלקית שלא-מרצון					גודל משרה:
97	95	94	89	79	97	95	94	89	79	97	95	94	89	79	שנה / משתנה
44.74	44.90	44.85	44.83	45.38	20.86	20.94	21.00	21.71	22.23	21.80	21.63	21.31	21.32	20.98	ממוצע שעות
(5.26)	(5.37)	(5.17)	(4.70)	(4.28)	(7.83)	(7.79)	(7.80)	(7.30)	(7.04)	(7.49)	(7.54)	(7.70)	(7.63)	(6.84)	עבודה שבועית
12.86	12.64	12.58	12.00	11.13	13.06	12.76	12.89	12.46	11.60	12.77	12.58	12.78	12.31	11.96	ממוצע שנות
(3.19)	(3.34)	(3.16)	(3.30)	(3.62)	(3.39)	(3.54)	(3.22)	(3.52)	(3.70)	(3.17)	(3.35)	(3.12)	(3.01)	(3.60)	חשכל
13.47	14.23	14.41	13.45	17.55	23.62	22.72	21.58	15.77	17.76	21.07	20.53	20.35	27.87	39.25	גיל (96)
77.23	75.64	75.38	75.15	68.32	57.94	58.84	59.04	63.27	56.87	70.93	69.52	69.25	65.45	51.54	15-24
8.24	8.73	9.03	9.91	11.78	10.63	10.57	10.96	10.90	11.02	7.28	8.91	9.84	6.19	7.38	25-54
1.05	1.39	1.18	1.48	2.34	7.81	7.86	8.55	10.05	14.35	0.72	1.04	0.56	0.50	1.83	54-64
66.11	67.95	68.51	70.84	73.75	26.44	24.95	24.69	28.00	29.57	18.51	18.37	20.06	22.34	35.47	65+
43.80	41.91	39.65	39.75	37.73	64.79	64.17	70.97	69.38	64.07	63.94	64.91	78.31	75.34	60.42	(96) גברים
53.51	55.41	55.82	55.11	50.33	82.90	83.90	84.59	82.91	74.62	88.02	89.71	87.12	86.02	79.22	(96) מקצועי ²
															(96) עקף ³

¹ לא כולל "העבודה נחשבת למשרת מלאה" ולא כולל "עצמאים, חברי קיבוצים ובני משפחה ללא תשלום".

² סכום של פרופסיונלים למחצה (1) פקידים (3) ועובדי שירותים (5).

³ סכום של משחר (5), שירותים ציבוריים (8) ושירותים אישיים (9).

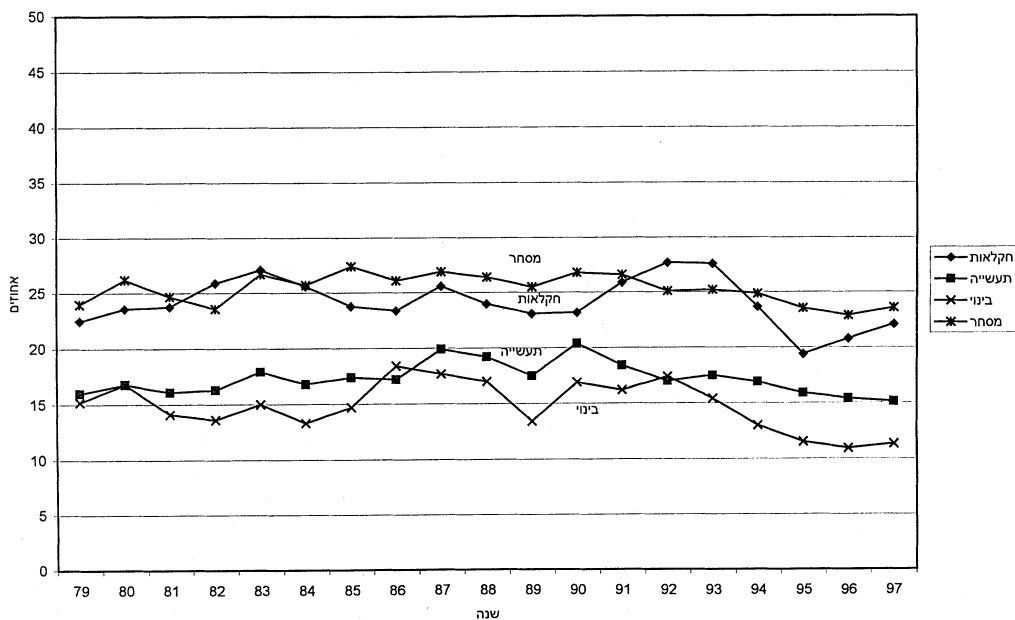
במבנה המין, מבנה משלחי היר, והמבנה הענפי, דומים יותר העובדים חלקית שלא מרצון לאלו העובדים חלקית מרצון, ושונים מהעובדים מלא. כך למשל, ב-1997 נתח הגברים בקרב העובדים מלא הוא 66%; הנתח יורד ל-26% בקרב העובדים חלקית מרצון, וצונח ל-19% בקרב העובדים חלקית שלא מרצון. כך גם באשר למשלחי היר והענפים הכלכליים. הריכוז של העובדים חלקית שלא מרצון במקצועות השירותים, פקידות, וסמי-פרופסיונאלים, דומה לריכוז אצל העובדים חלקית מרצון, וגבוה בהרבה מהעובדים מלא. הריכוז הענפי בולט עוד יותר: 88% מהעובדים החלקיים שלא מרצון הועסקו בענפי השירותים הציבוריים, האישיים, הפיננסיים, ומסחר. השיעור המקביל בקרב העובדים חלקית מרצון הוא קטן יותר, 83%, ובקרב העובדים מלא הוא יורד עד ל-54%. דפוס זה של ריכוזיות ג'נדראלית, מקצועית, וענפית בקרב העובדים חלקית הייתה קיימת כבר ב-1979, ולא השתנה הרבה במשך השנים.

2. הסיבות לגידול בעבודה חלקית שלא מרצון

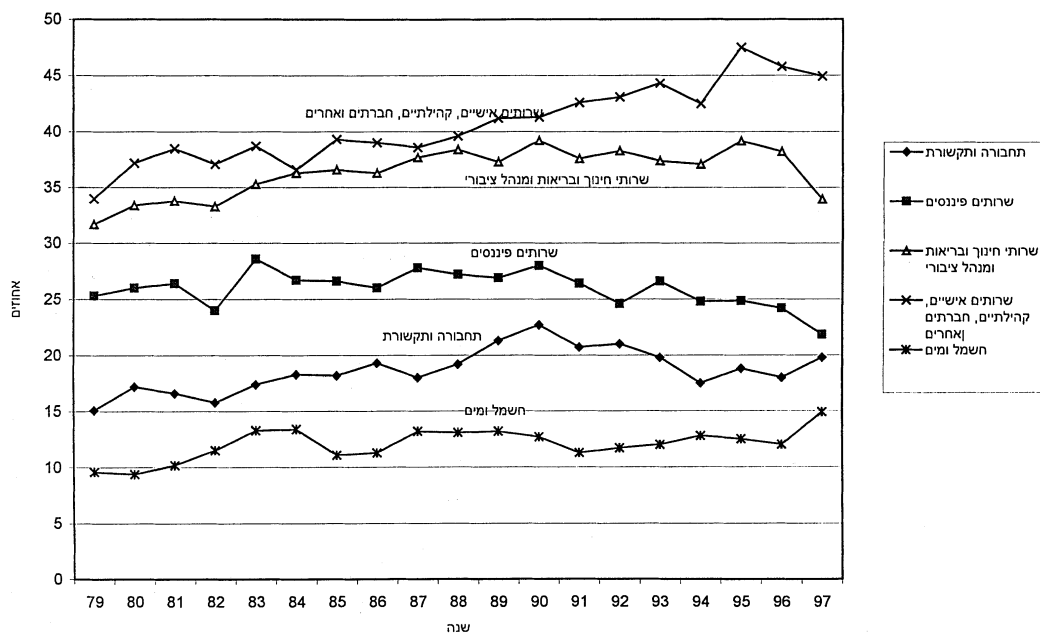
2.1 השינוי במבנה הענפי

תרשים 7 מראה את המגמות בשיעור העובדים החלקיים לפי ענפים. תרשים זה מבוסס על השנתונים הסטטיסטיים, הכוללים את כל העובדים החלקיים, הן אלו שעובדים בדרך-כלל מלא, והן את אלו העובדים בדרך-כלל חלקית. התרשים מלמד שהשינויים בכלל העובדים חלקית אינם משמעותיים. בענפי המסחר, החקלאות, והתעשייה כמעט ולא חל שינוי בשיעור העובדים חלקית. בחשמל ומים, תחבורה ותקשורת, ושירותים ציבוריים יש עליה של כ-5% בשיעור העובדים חלקית. בשירותים פיננסיים ועסקיים, כמו גם בבינוי, חלה ירידה של כ-5%. הענף היחיד בו חל שינוי משמעותי בשיעור העובדים חלקית הוא שירותים אישיים, בו עלה אחוז החלקיים מכ-34% ב-1979 לכ-45% ב-1997.

תרשים 7: שיעור העובדים חלקית על פי ענפים כלכלים

תרשים 7 (המשך): שיעור העובדים חלקית על פי ענפים כלכלים

אפילו ששיעור כלל העובדים חלקית נשאר יציב ברוב הענפים, יתכן שהגידול בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם נובע מהשינוי במבנה הענפי. במילים אחרות, יתכן שענפים עתירי עבודה חלקית גדלו מאז 1979. מקדם המיתאם בין אחוז המועסקים בארבעת הענפים עתירי העבודה חלקית (שירותים ציבוריים, שירותים אישיים, שירותים פיננסיים, ומסחר) לבין שיעור העובדים חלקית שלא מרצון לאורך התקופה הנבדקת של 19 שנה, הוא 0.866, דבר המרמז על קשר חזק מאוד לכאורה בין המבנה הענפי לבין שיעור העובדים שלא מרצון. ברם, קרוב לוודאי שהקשר אינו סיבתי. לוח 2, המבוסס על ניתוח סקרי כוח אדם משנים שונות מראה שהשינוי במבנה הענפי לא יכול להסביר את הגידול בשיעור העובדים חלקית עד 1994, וגם לא את הירידה מאז.⁶ השורות התחתונות בלוח מציגות מה היה צריך להיות השיעור של העובדים חלקית שלא מרצונם מכלל המועסקים, אילו השיעורים התוך-ענפיים היו נשארים ברמתם הקודמת, והשינוי היחיד היה בגודל היחסי של הענפים. כך למשל מראה הלוח שכל הגידול בין 1979 ל-1989 (מ-0.5% ל-2.3%) אינו נובע משינוי בגודל הענפים, אלא משינויים בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בתוך הענפים. כך הדבר גם לגבי הגידול בין 1989 לבין 1994, ובירידה שבין 1994 ל-1997. בקיצור, השינויים במבנה הענפי לא השפיעו כלל על הגידול בעובדים חלקית שלא מרצונם. ניתוחים נוספים שבצענו מלמדים שאין הבדל בעניין זה בין קבוצות הג'נדר. מכאן שהגידול בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם נובע משינויים בתוך הענפים הכלכליים.

לוח 2: אחוז העובדים חלקית שלא-מרצון לפי ענף כלכלי 1979-1997.

שנה:	1979		1989		1994		1995		1997	
ענף	% מועסקים	% חלקית	% מועסקים	% חלקית	% מועסקים	% חלקית	% מועסקים	% חלקית	% מועסקים	% חלקית
	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון	שלא-מרצון
חקלאות	5.9	0.2	4.6	0.6	3.3	1.2	2.9	1.6	2.4	0.8
תעשייה	24.2	0.17	21.6	0.7	21.3	1.1	20.7	0.6	19.6	0.7
חשמל ומים	0.9	0.3	1.0	0.2	1.1	0.4	1.0	0.2	0.9	0.9
בנייה	6.7	0.4	4.9	1.1	6.4	0.7	7.2	0.6	7.2	0.8
מסחר	11.8	0.3	14.6	2.3	15.1	3.0	16.9	2.1	16.7	2.4
תחבורה	6.9	0.2	6.4	1.3	5.9	1.6	5.9	1.5	6.1	1.4
שירותים פיננסיים	7.9	0.3	10.0	1.7	11.1	2.4	12.5	1.9	13.7	1.7
שירותים ציבוריים	29.5	0.8	29.6	3.7	28.2	5.4	28.4	5.6	28.9	4.9
שירותים אישיים	6.3	1.1	7.4	5.3	7.7	7.8	4.5	9.0	4.4	6.4
סה"כ	100.0	0.5	100.0	2.3	100	3.3	100.0	2.9	100.0	2.6
שעור תוך-ענפי קבוע										
ברמה של 1979				0.47		0.47		0.45		0.45
שעור תוך-ענפי קבוע										
ברמה של 1989						2.31		2.21		2.23
שעור תוך-ענפי קבוע										
ברמה של 1994								3.10		3.13
שעור תוך-ענפי קבוע										
ברמה של 1995										2.92

6. החל ב-1995 שונה הסווג הענפי בו משתמשת הלמ"ס. התאמנו את הסווג החדש לישן כמיטב יכולתנו, אך יש מקרים בהם אין אפשרות לתאום מלא. ייתכן שחלק מהשינויים הענפיים הנצפים בין 1994 לבין 1995 מקורן בהבדלי הסווג בין 1994 ל-1995.

ואכן, לוח 2, מלמד שבין 1979 ל-1994 עלה שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בכל הענפים הכלכליים, ומאז ירד במקצת ברוב הענפים. שיעורי הגידול החדים ביותר הם בענפי השירותים – הן הציבוריים והן האישיים. ב-1994 שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם הגיע בענפים אלו לשיא של 5.4% ו-7.8% בהתאמה. אחרי ענפים אלו באים ענפי המסחר והשירותים הפיננסים שהגדילו את שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם מ-0.3% ב-1979 ועד ל-2.4% (שירותים פיננסים) ו-3% (מסחר). ארבעת ענפים אלו, כפי שראינו בלוח 1 מעסיקים קרוב ל-90% מכלל העובדים חלקית שלא מרצונם. בדקנו גם את המגמות לפי קבוצות מין (נתונים לא מוצגים), ומסתבר שהמגמות אצל נשים דומות ואף חזקות יותר מהמגמה לכלל העובדים חלקית שלא מרצון. אצל גברים, המהווים בסך הכל רק 18% מכלל העובדים חלקית שלא מרצון, המגמות פחות בולטות.

2.2 שינויים בהעדפות עובדים ומעסיקים לעבודה חלקית

ראינו ששינויים במבנה הענפי אינם יכולים להסביר את הגידול בשיעור העובדים חלקית שלא מרצון. מכאן שהגידול בשיעור עובדים אלו נובע משינויים בהעדפות עובדים ואו מעסיקים. מצד העובדים יתכן שיש ירידה בהעדפה לעבודה חלקית. אם אכן הדבר כך, ואם אין שינוי בהעדפות מעסיקים, הרי שירידה בשיעור העובדים חלקית מרצונם, תביא בהכרח לעליה בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם. מקדם המתאם בין שיעור העובדים חלקית מרצון ולא מרצון הוא -0.755, מיתאם שהוא קונסיסטנטי עם השערה זו, כמו גם עם הממצאים המוצגים בלוח 3. מקדמי המתאם בין שני המשתנים בקרב הנשים גבוה יותר, -0.857, ואילו בקרב הגברים המיתאם נמוך ואפילו לא מובהק (0.151-).

לוח 3: אחוז העובדים חלקית מרצון¹ לפי ענף כלכלי 1979-1997

שנה:	1979	1989	1994	1995	1997
ענף	% מעסיקים מרצון % חלקית מרצון	% מעסיקים מרצון % חלקית מרצון	% מעסיקים מרצון % חלקית מרצון	% מעסיקים מרצון % חלקית מרצון	% מעסיקים מרצון % חלקית מרצון
חקלאות	5.9	4.6	3.3	2.9	2.4
תעשייה	24.2	21.6	21.3	20.7	19.6
חשמל ומים	0.9	1.0	1.1	1.0	0.9
בנייה	6.7	4.9	6.4	7.2	7.2
מסחר	11.8	14.6	15.1	16.9	16.7
תחבורה	6.9	6.4	5.9	5.9	6.1
שירותים פיננסים	7.9	10.0	11.1	12.5	13.7
שירותים ציבוריים	29.5	29.6	28.2	28.4	28.9
שירותים אישיים	6.3	7.4	7.7	4.5	4.4
סה"כ	100.0	100.0	100	100.0	100.0
שעור תוך-ענפי קבוע ברמה של 1979		14.11	14.02	13.70	13.79
שעור תוך-ענפי קבוע ברמה של 1989			12.50	12.18	12.31
שעור תוך-ענפי קבוע ברמה של 1994				10.95	11.04
שעור תוך-ענפי קבוע ברמה של 1995					12.42

1. לא כולל "העבודה נחשבת למשרה מלאה" ו"עצמאים, חברי קיבוצים ובני משפחה ללא תשלום".

לוח 3 מראה שחלק מההסבר אכן נובע מירידת המוכנות של עובדים לעבוד בעבודה חלקית. השוורות התחתונות של הלוח מציגות בכמה היה צריך לגדול שיעור המועסקים חלקית מרצונם בכל נקודת זמן, אם מעסיקים היו מעוניינים לשמור את שיעור העובדים החלקיים שהיה בנקודת הזמן הקודמת. כך למשל ב-1979 שיעור העובדים חלקית מרצון היה 13.6% מהמועסקים. אם מעסיקים היו רוצים לשמור את השיעורים התוך ענפיים, הרי שב-1989 היו צריכים להעסיק 14.1% עובדים חלקיים מרצון. למעשה בשנת 1989 ירד שיעור העובדים חלקית מרצון ל-12.5%. הפרש זה של 1.6% מכוח העבודה, בין השיעור המצופה (expected) לשיעור הנצפה (observed) של העובדים חלקית מרצון, מולא מן הסתם בעובדים חלקיים שלא מרצון, ששיעורם בכוח העבודה עלה בשנים אלו ב-1.8 נקודות אחוזיות (מ-0.5% ל-2.3%). במילים אחרות, כמעט כל הגידול בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם, בין 1979 ל-1989, מוסבר ע"י הירידה בשיעור העובדים המעוניינים בעבודה חלקית, וזאת בהנחה שמעסיקים רצו לשמור את שיעורי העובדים חלקית קבוע. בין 1989 ל-1994 ירד שיעור העובדים חלקית מרצון מ-12.5% ל-11.3%, בשעה שאם מעסיקים היו רוצים לשמור את השיעורים התוך ענפיים ברמתם ב-1989, היו צריכים להעסיק 12.5% עובדים חלקיים מרצון. ההפרש של 1.2 נקודות אחוזיות, כוסה ברובו על ידי עובדים חלקיים שלא מרצון, ששיעורם עלה בין 1989 ל-1994 בנקודה אחת (מ-2.3% ל-3.3%).

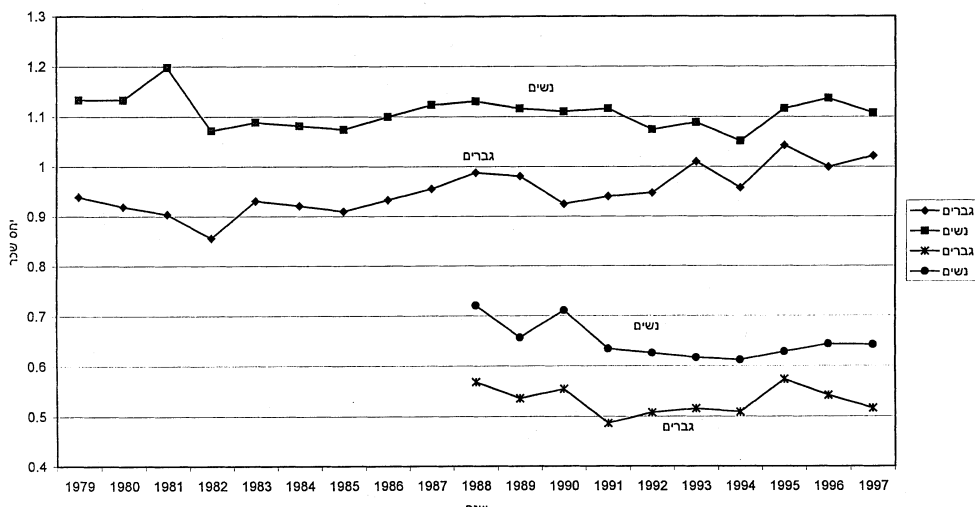
בין 1994 ל-1995 עלה שיעור החלקיים מרצון בנקודה אחת, עד 12.3%, בשעה שהיה "צריך" לרדת ל-11.0%⁷. ואכן שיעור העובדים חלקית שלא מרצון ירד בשנה זו מ-3.3% ל-2.9%. בין 1995 ל-1997 ירד שוב שיעור העובדים חלקית מרצון ב-0.4 נקודות אחוזיות, בשעה שהיה אמור להישאר קבוע. באותה תקופה, ירד שיעור העובדים חלקית שלא מרצון ב-0.3 נקודות אחוזיות. לסיכום, דומה שעד 1994 הירידה בהעדפות עובדים לעבודה חלקית אחראית על כמעט כל הגידול בעבודה חלקית שלא מרצון. בין 1994 ל-1997 נבלמה מגמת הירידה בהעדפת עובדים לעבודה חלקית, אך איתה ירד גם שיעור העובדים חלקית שלא מרצון, דבר המלמד שמאז 1994 הקשר בין שני סוגי העובדים חלקית חלש יותר. ניתוח זהה בתוך קבוצות המין (נתונים לא מוצגים) מלמד שמסקנות אלו תקפות הן לגברים, ובעקב אצל נשים, המהוות את רוב רובן של העובדים חלקית.

גורמים רבים עשויים להסביר את הירידה ההדרגתית במוכנות עובדים לעבודה חלקית. במחקר הנוכחי בדקנו שניים מהגורמים. ראשית, יתכן שהשכר היחסי המוצע לעובדים חלקיים ירד במשך השנים. תרשים 8 כולל שתי סדרות המציגות את יחס השכר בין העובדים מלא לעובדים חלקית. הסדרה הראשונה, שלגביה יש נתונים לכל התקופה (למעט 1986 ו-1984) כוללת את כל העובדים החלקית – כולל אלו ש"עבודתם נחשבת למשרה מלאה" כמו גם את אלו ש"בדרך כלל עובדים מלא". הסדרה השנייה, אשר לגביה הנתונים קיימים רק מאז 1988, אינה כוללת את אלו שבדרך כלל עובדים מלא, כמו גם את אלו שעבודתם נחשבת למשרה מלאה. שתי סדרות השכר מלמדות על רמות שכר שונות של העובדים החלקיים. הסדרה הראשונה מצביעה על שוויון יחסי בין העובדים מלא לעובדים חלקית, ואצל נשים יש אפילו יתרון לעובדות חלקית על העובדות מלא. ממצא זה תואם מחקרים קודמים (Stier 1998; Haberfeld and Cohen 1998), שהראו שחלקיות משרה אינה פוגעת בשכר הנשים בישראל. הסבה לשכר היחסי הגבוה המשולם לכלל העובדות חלקית נובע כנראה מהשכר הגבוה יחסית המשולם לשתי קבוצות: א) למורות, אחיות, ושאר פרוסינאליות

7. ב-1995 שונה הסוג הענפי, ויתכן שחלק מהשינויים בין 1994 ל-1995 נובעים מכך. ראה הערה קודמת.

בשירות המדינה "שעבודתן נחשבת למשרה מלאה"; ב) לעובדות בדרך כלל מלא שעבדו חלקית בשבוע הקובע מסיבות של מחלה, מילואים וכו'. הסדרה השניה, שאינה כוללת שתי קבוצות אלו בחשוב יחס השכר, מלמדת על פערי שכר משמעותיים בין העובדים חלקית לעובדים מלא. בשנת 1997, לדוגמא, השכר הממוצע לשעה ששולם לנשים בעבודה חלקית הגיע ל-64% בלבד מהשכר ששולם לעובדות מלא, ואצל הגברים היחס היה נמוך עוד יותר (52%).

תרשים 8: יחס שכר לשעה: עובדים חלקית¹ / עובדים מלא, גברים ונשים

¹ פנל עליון - כלל העובדים חלקית יחסית לכלל העובדים מלא. פנל תחתון - עובדים חלקית ב"כ, ואילו שעבודתם אינה נחשבת למשרה מלאה יחסית לכלל העובדים מלא.

לענייננו, הקשר שבין השכר היחסי של העובדים חלקית לשיעור העובדים חלקית שלא מרצון לאורך זמן, חשוב עוד יותר. גם כאן, ההבדלים בין סדרות השכר הם גדולים. המיתאם בין שתי הסדרות ב-10 השנים האחרונות הוא 0.55 אצל נשים, אך רק 0.38 אצל גברים. לפיכך נתמקד בנשים, שממילא מהוות את רוב העובדות החלקיות. אם מתייחסים לתקופה 1979-97, מקדם המיתאם בין השכר היחסי של כלל העובדות החלקיות לבין שיעור העובדות חלקית שלא מרצון הוא -0.42. ב-10 השנים האחרונות המתאם השלילי אף גדל ל-0.69-, ובקרב אלו שעבודתן לא נחשבת למשרה מלאה המתאם מגיע ל-0.79-. נראה אם כן ששיעור העובדות חלקית שלא מרצון קשור לשכר היחסי שלהן, במיוחד ב-10 השנים האחרונות, ובמיוחד אצל העובדות חלקית ה"רגילות" – אלו שעובדות בדרך כלל חלקית, ועבודתן אינה נחשבת למשרה מלאה. במילים אחרות, הירידה בשכר היחסי לעבודה חלקית במשך השנים, קשורה כנראה לרצונן, או ליתר דיוק, לאי רצונן של נשים לעבודה חלקית רגילה.⁸

8. הקשר בין השכר היחסי של העובדים חלקית לבין שיעור העובדים חלקית שלא מרצון בקרב הגברים פחות ברור. תלוי בתקופה ובסדרה, מקדם המתאם הופך מחיובי (כלל התקופה, כלל העובדים חלקית), לשלילי חלש (-0.26) ב-10 השנים האחרונות בקרב כלל העובדים חלקית (שלילי חזק (-0.63) ב-10 השנים האחרונות בקרב העובדים חלקית בדרך כלל, שעבודתם אינה נחשבת למשרה מלאה). כלומר, רק בתקופה השניה, ורק בקרב העובדים חלקית הרגילים, המגמה והמתאמים דומים לאלו שנמצאו אצל נשים.

ישנה אפשרות נוספת: שהירידה במוכנות לעבודה חלקית נובעת משינוי דמוגרפי בכוח העבודה. יתכן שהנתח של הקבוצות הדמוגרפיות משורותיהן באים רוב העובדים חלקית מרצון – צעירים, נשים (בעקרא אמהות לילדים צעירים), עולים, וקשישים – הצטמצם, ובשל כך ההיצע של עובדים חלקיים ירד עם השנים, ועלה הצורך בעובדים חלקית שלא מרצון. לוח 4 מראה שיש לשלול הסבר זה מכל וכל. אמנם נתח הצעירים והקשישים בכוח העבודה ירד בין 1979 ל-1997, אך נתח הנשים בגילאי 25-44 – ספקיות החלקיות הגדולות ביותר – עלה באופן משמעותי בתקופה זו: נתח אמהות לילדים בגיל בי"ס בקרב המועסקים עלה מ-13.9% ב-1979 ל-17% ב-1997. גם נתח נשים באותה קבוצת גיל, אך ללא ילדים עלה באותה תקופה מ-4.3% ל-6.3%. ברם, הן אצל האמהות, והן אצל חברותיהן ללא ילדים קטנים, רואים ירידה בהעדפה לעבודה חלקית במשך השנים. בקרב נשים שאינן אמהות לילדים קטנים השיעור שעבר חלקית מרצון ירד מ-14.4% ל-12.4%. אצל אמהות הירידה חדה עוד יותר: ב-1979 כשליש מהן עבדו חלקית מרצון. ב-1997 השיעור ירד עד לכחמישית. אצל הנשים, הירידה בהעדפה לעבודה חלקית נצפית בכל קבוצות הגיל מעל 24, הן בקרב ילידות הארץ, והן בקרב עולות חדשות (פחות מ-10 שנים בישראל). בכל הקבוצות הנשים האלו, ששיעורם בקרב המועסקים עלה בשני העשורים האחרונים, שיעור העובדות חלקית מרצון ירד (נתונים לא מוצגים).

לוח 4: אחוז העובדים חלקית מרצון¹ לפי גיל, מין והורות 1979-1997

שנה:	1979		1989		1994		1995		1997	
	% מועסקים	% חלקית מרצון	% מועסקים	% חלקית מרצון	% מועסקים	% חלקית מרצון	% מועסקים	% חלקית מרצון	% מועסקים	% חלקית מרצון
ענף										
כל בני 14-24	17.2	14.4	13.6	14.6	14.8	16.4	14.8	18.9	14.4	19.5
גברים 25-44	32.2	2.1	33.5	3.1	31.3	2.6	30.9	2.9	30.3	3.4
גברים 45-64	19.6	4.4	16.7	4.1	16.9	2.6	16.7	3.2	17.1	3.1
נשים 25-44 עם ילדים ²	13.9	32.6	17.5	24.6	17.1	20.1	17.1	21.6	17.0	19.4
נשים 25-44 בלי ילדים	4.3	14.4	5.8	13.9	5.8	12.1	6.0	13.3	6.3	12.4
נשים 45-64	8.4	29.4	9.3	26.3	11.1	22.4	11.5	23.1	12.4	20.6
כל בני 65+	4.4	44.0	3.6	35.3	2.9	33.1	3.0	32.6	2.5	37.4
סה"כ	100.0	13.6	100.0	12.5	100.0	11.3	100.0	12.3	100.0	11.9
שעור תוך-קבוצתי קבוע ברמה של 1979				14.25		14.48		14.65		14.66
שעור תוך-קבוצתי קבוע ברמה של 1989						12.78		12.93		12.94
שעור תוך-קבוצתי קבוע ברמה של 1994								11.40		11.38
שעור תוך-קבוצתי קבוע ברמה של 1995										12.34

1. לא כולל "העבודה נחשבת למשרה מלאה" ולא כולל "עצמאים, חברי קיבוצים ובני משפחה ללא תשלום".

2. אמהות – לפחות ילד אחד מתחת לגיל 14.

אצל הגברים, שהנתח שלהם בכוח העבודה ירד, השינוי בהעדפות פחות ברור. שיעור העובדים חלקית מרצון בקרב גברים מבוגרים (גילאי 45-64) ירד, אך אצל גברים צעירים יותר (גילאי 25-44) ההעדפה לעבודה חלקית דווקא עלתה מ-2.1% ב-1979 ל-3.4% ב-1997. זוהי הקבוצה היחידה

בקרוב בני +25 בה נצפה גידול, אפילו קטן, בשיעור העובדים חלקית מרצון. כאמור, בכל שאר הקבוצות הדמוגרפיות ההעדפה לעבודה חלקית ירדה עם השנים. וכך, אם שיעורי החלקיות בתוך הקבוצות הדמוגרפיות המוצגות בלוח 4 היו נשמרים ברמה של 1979, הרי שהשורה הרביעית מהתחתית בלוח 4 מלמדת ששיעור העובדים חלקית מרצון, לא רק שלא היה צריך לפחות, אלא לגדול מ-13.6% ב-1979, ועד ל-14.3% ב-1989, ולהגיע לשיא של 14.7% ב-1997. בפועל ירדו שיעורי העובדים מרצון בין 1979 ל-1994 בקרוב לשני נקודות אחוזיות, ומאז עלו במקצת.

3. ניתוח רב משתני: אבטלה, שכר, שיעור עובדים חלקית מרצון, מבנה ענפי

עד כה הדיון התמקד בארבעה הסברים אפשריים לעליה בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם: עליה באבטלה, ירידה בשיעור המעוניינים לעבוד חלקית, שכר יחסי של עובדים חלקיים, ושינויים במבנה הענפי. הניתוחים שהצגנו עד כה היו חד-משתניים, ולא לקחו בחשבון שינוי סימולטאני של מספר משתנים. לוח 5, המציג את מתאמי פירסון בין ארבעת המשתנים הללו ובין משתנים נוספים החיוניים לניתוח רב-משתני של סדרה עתית, מלמד על מיתאמים גבוהים ביותר בין המשתנים. המיתאם בין שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם לבין כל המשתנים האחרים, למעט שכר, הוא בסביבות 0.8. גם המיתאמים בין המשתנים המסבירים לבין עצמם גבוהים ביותר, ומקשים על ניתוח רב-משתני של סדרה עתית בת 19 שנה בלבד. למרות מספר השנים הקטן, האנדוגניות של חלק מהמשתנים, והמתאמים הגבוהים, אמדנו מספר רגרסיות בהם המשתנה התלוי הוא שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם מסך המועסקים. כל הרגרסיות (לא מוצגות) כללו את שיעור האבטלה, שנה, ואת המשתנה התלוי בפיגור של שנה.

לוח 5: מיתאמי פירסון בין המשתנים המרכזיים: כלל האוכלוסיה (מתחת האלכסון) ונשים (מעל האלכסון)

משתנה	שנה	אבטלה	ענף	לא-מרצון	לא מרצון בפיגור	מרצון
שנה	---	0.677	0.902	0.876	0.914	-0.932
אבטלה	0.691	---	0.753	0.864	0.640	-0.734
ענף	0.977	0.753	---	0.866	0.859	-0.854
לא מרצון	0.885	0.864	0.866	---	0.926	-0.755
לא מרצון בפיגור	0.918	0.640	0.859	0.926	---	-0.730
מרצון	-0.817	-0.734	-0.854	-0.755	-0.0730	---

הגדרות המשתנים

שנה	מגמת זמן, 79-97.
אבטלה	שיעור בלתי מועסקים בכוח העבודה.
ענף	אחוז המועסקים בשירותים ציבוריים, אישיים, פיננסיים ומסחר.
לא מרצון	שיעור העובדים חלקית שלא מרצון מכלל המועסקים.
לא מרצון בפיגור	כמו לא מרצון, בפיגור של שנה.
מרצון	שיעור העובדים חלקית מרצון מכלל המועסקים.

הממצא הבולט בכל המודלים הוא היציבות של מקדם האבטלה. הן בכלל האוכלוסייה, הן

בקרוב נשים והן בקרב גברים, מקדם האבטלה חיובי ומובהק⁹. בכלל האוכלוסייה הוא בסביבות 0.16-0.17, אצל נשים בסביבות 0.30, ואצל גברים בסביבות 0.08. בניגוד לכך, המקדמים של המשתנים האחרים שאמורים היו להשפיע על שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם – שיעור המועסקים בענפים עתירי עבודה זמנית, שכר יחסי של כלל העובדים חלקיים, ושיעור העובדים החלקיים מרצון – אינם מובהקים סטטיסטית, ואינם משפיעים על שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם. לפיכך, כל שניתן לקבוע מהגרסיות הוא שההשפעה של שיעור האבטלה על הגידול בשיעור העובדים החלקיים שלא מרצונם הוא ברור. עליה של אחוז אחד בשיעור האבטלה מעלה את שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בכ- 0.16% בכלל כוח העבודה, בכשליש אחוז בקרב הנשים, ובפחות מעשירית האחוז אצל גברים.

4. דיון וסיכום

המחקר מצביע על מספר מסקנות: ראשית, העלייה באבטלה הביאה לעליה בשיעור העובדים חלקית שלא מרצונם, אך אינה יכולה להסביר את כל הגידול. שנית, השינוי הענפי לא יכול להסביר את העלייה בשיעורי העובדים חלקית שלא מרצונם. העלייה התרחשה כמעט בכל הענפים הכלכליים; אין ענף כלכלי בו שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם לא עלה בשני העשורים האחרונים. שלישית, אין ראיות לכך שהעדפות מעסיקים לעבודה חלקית גברו. הראיות הקיימות הן שההעדפה לעבודה חלקית בקרב המועסקים ובעקב בקרב המועסקות ירדה עם השנים, לפחות עד 1994, וירידה זו אינה קשורה לשינויים דמוגרפיים, אלא לסיבות אחרות. לא מן הנמנע שהירידה בהעדפות עובדים לעבודה חלקית, "אילצה" את המעסיקים לשכור יותר עובדים חלקיים שלא מרצונם, וזאת על מנת לשמור את שיעורי החלקיים קבוע.

חשוב לחזור ולהדגיש שמחקר זה לא עסק בכלל העובדים הנמצאים במצב תעסוקתי מסוים שלא מרצונם. המחקר הוגבל על ידי הנתונים הקיימים בסקרי כוח אדם ובסקרי הכנסות. לפיכך כלל אומדן העובדים חלקית שלא מרצון רק את אלו שבדרך כלל עבדו חלקית. ברם, בכל שבוע נתון, כ- 150,000 איש ואישה, העובדים בדרך כלל מלא, עובדים חלקית. הלמ"ס אינה מדווחת את הסיבה בגינה עבדו חלקית – מחלה, מילואים, או הנחיית מעסיק. אם נתונים אלו היו קיימים בסקרי כוח אדם, ניתן היה לבצע שני דברים: ראשית, ניתן היה לחשב שיעור אבטלה הכולל את העובדים חלקית שלא מרצון כחצי מובטלים – דבר שאינו אפשרי היום, ונהוג במספר מדינות, כולל ארה"ב. כאמור, אם הלמ"ס הייתה עושה זאת לשנת 1997, הרי ששיעור האבטלה היה עולה בכ- 20%. זאת ועוד, מכיון שרוב העובדים חלקית של מרצון הן נשים, ברור שאם מתייחסים לעובדים כאלו כ"חצי מובטלים" פער האבטלה בין המינים גדל, ומרגיש את הרגישות הגבוהה יותר של נשים לאבטלה, וזאת בתקופה שהפער בין נשים לגברים בשיעור הבלתי מועסקים כפי שמוגדרים ע"י הלמ"ס מצטמצם (למ"ס 1998).

שנית, שיעור העובדים חלקית שלא מרצונם בשבוע הקובע, אך בדרך-כלל עובדים מלא, יכול לתת אינדיקציה טובה ומהירה למצב התעסוקה. יתכן שכאשר יש ירידות בבקושים, מעסיקים מפחיתים שעות עבודה לפני שמפטרים. אם כך הדבר, הרי ששיעורם של עובדים אלו ייתן אתראה

9. אמדנו 27 משוואות רגרסיה שונות (לגברים ונשים; עם או בלי תיקון לאוטו-קורלציות), וכן מודלים של הפרשים ראשוניים. בכל הרגרסיות מקדם האבטלה היה מובהק, אך לא שאר המשתנים.

מוקדמת על מצב התעסוקה, לפני שהדבר יתבטא בשיעורי הבלתי מועסקים. כאמור, כיום המצב בישראל הוא שאין אנו יודעים מדוע אותם 150,000 עובדים עברו פחות מ-35 שעות בשבוע הקובע.

עניין נוסף שעל הלמ"ס לתת את הדעת עליו הוא שיעורם של העובדים מלא שהיו מעדיפים לעבוד חלקית (עובדים מלא שלא מרצון). ההנחה הסמויה שכל אלו העובדים מעל 35 שעות בשבוע עושים זאת מרצונם אינה נכונה.¹⁰ בארה"ב, למשל, נראה שכ-10% מהעובדים מלא היו מעדיפים עבודה חלקית, אך המעסיק אינו מאפשר להם לעבוד חלקית (Tilly 1996). סביר להניח שגם בישראל התופעה קיימת, בעקבות אצל נשים אחרי לידה. מחקר ששאל ב-1994 מדגם של נשים יהודיות באשר להסתוריה התעסוקתית שלהן (שטייר ולוין אפשטיין 1999), מלמד שלמעלה משליש מהנשים שעברו משרה מלאה לפני הלידה שינו את דפוס תעסוקתן לאחר הלידה: 24% עברו לעבוד במשרה חלקית, ו-13% עזבו את כוח העבודה. יתכן שחלק מאלו שנשארו במשרה מלאה, כמו גם חלק מאלו שפרשו מכוח העבודה עשו זאת מכיוון שהעדיפו עבודה חלקית, אך המעסיק לא אפשר זאת. כאמור, הסטטיסטיקה שמספקת הלמ"ס אינה מאפשרת לנו לדעת את היקף התופעה בישראל. בעניין זה, חשוב לציין שבחלק ממדינות אירופה, נשים לאחר לידה או עם ילדים בגילאים צעירים, זכאיות לדמי אבטלה אם מעונינות בעבודה חלקית, אך לא מצאו כזו. בישראל אין המצב כך. נשים לאחר לידה המעונינות להפחית את שעות עבודתן אינן זכאיות לדמי אבטלה אם המעסיק אינו מסכים להפחתה זו. מדיניות זו עשויה לגרום לחלק מהן להמשיך ולעבוד מלא שלא מרצון, ולאחרות לפרוש לגמרי מכוח העבודה.

הדפוס הכללי העולה מהמצאים בקשר לתעסוקת נשים הוא המשך הפמיניזציה של כוח העבודה, אך באופן השונה במקצת מהעבר. בשנות השישים והשבעים הגידול בכוח העבודה הנשי לוות בגידול מקביל בכוח העבודה החלקי (Ben Porath and Gronau 1985). רבות מהמצטרפות החדשות פנו, לפחות תחילה, לעבודה חלקית. מאז שנות השמונים הגידול בהשתתפות נשים בכוח העבודה נמשך, אך הגידול בכוח העבודה החלקי פסק. עם השנים גברה העדפת נשים לעבודה מלאה, או לכל הפחות לעבודה חלקית "טובה", כזו הנחשבת ל"משרה מלאה", והנושאת תגמולים של משרה מלאה. ברם, בעשורים האחרונים פשוט אין מספיק עבודות כאלו, ועם השנים שיעור גבוה יותר של נשים שרצו בעבודה מלאה, נאלצו להסתפק בעבודה חלקית. אומנם גם גברים סובלים מהמחסור בעבודות מלאות, אך עקב הנטל נפל על נשים, המהוות כארבע חמישיות מכלל העובדים חלקית שלא מרצון.

השאלה מדוע רוב העובדות חלקית שלא מרצון הינן נשים חשובה, ומצביעה על סבירות לא זניחה שלפחות חלק מהסיבות נעוץ באפליה. יתכן שמסיבות שונות של אפליה ישירה או סטטיסטית, מעסיקים מעדיפים להציע משרות מלאות לגברים, ומשרות חלקיות לנשים. אם אכן כך מתנהגים מעסיקים, הרי סביר שנשים, המודעות להתנהגותם המפלה של מעסיקים, מתפשרות ביתר קלות על עבודה חלקית שלא מרצון. כאמור, אין בנתונים שהצגנו כדי לאשש טענה זו, אך אם היא נכונה, אפילו בחלקה, הרי שיש צורך להרחיב את הדיון באפליית נשים מעבר לאפליה בשכירה, קידום ושכר, לאפליה בשעות עבודה.

10. דפוסי עבודה לא רצוניים אינם מוגבלים לשעות עבודה שבועיות, אלא לפעמים, לשעות עבודה חודשיות או שנתיים. עבודה זמנית היא דפוס עבודה כזה שגדל באירופה ובארה"ב בעשור האחרון, בין השאר בשל השימוש בחברות כוח אדם ובקבלני משנה. גם בישראל גבר השימוש בחברות כוח אדם ובקבלני משנה, וכנראה גם בעבודה זמנית. גם כאן סקרי כוח אדם עדיין לא כוללים אינפורמציה מספיקה לניתוח מגמות אלו.

ממצאי השכר העלו שקיימים הבדלי שכר משמעותיים בקרב העובדים חלקית. אלו שעבודתם נחשבת למשרה מלאה מרוויחים, לשעה, לא פחות מהעובדים מלא. שכרם של שאר העובדים חלקית נמוך בהרבה משכר העובדים מלא. נראה אם כן שישנה סגמנטציה בקרב העובדים חלקית בין אלו העובדים בעבודות ה"טובות", הנחשבות למשרה מלאה – ששכר גבוה בצידן, וכנראה גם אפשרויות קידום ותנאים סוציאליים מעל המינימום המצוין בחוק – לבין שאר העובדים חלקית, ששכרם וכנראה גם תנאי עבודתם אינם רחוקים מהמינימום הקבוע בחוק. סגמנטציה זו קשה לחקירה בסקרי הכנסות, מכיוון שבניגוד לשאר הקבוצות העובדות חלקית (עקרות בית, סטודנטים, עובדים חלקית שלא מרצון וכו'), אין אפשרות לחשב את השכר המדויק של אלו שעבודתם החלקית נחשבת למשרה מלאה. למרות קושי זה, קיומה של הסגמנטציה ברור, ומשמעותה היא שהעובדים ה"כלואים" בעבודה חלקית שאינה משרה מלאה, ובעקבותיהם אלו הנמצאים במצב זה שלא מרצון, נדונים לשכר נמוך ובמקרים רבים גם לעוני.

מחקרנו אינו עוסק בדינאמיקה של פרטים ולכן אינו מדווח על משכי הזמן בו נמצאים עובדים במצבים תעסוקתיים שונים, ולאן עוברים מהם. אלו הן שאלות חשובות, במיוחד לנוכח הסגמנטציה המתגלית בקרב העובדים חלקית. המחקרים הקיימים מלמדים שעבודה חלקית היא מצב פחות יציב מעבודה מלאה. לפי Stier (1998) שעשתה שימוש באופי הדינאמי של סקרי כוח אדם ב-1994, 77% מהנשים בעבודה מלאה נשארו במצב תעסוקתי זה לאחר כשנה. בקרב כלל העובדות בדרך כלל חלקית השיעור ירד ל-65%-60%. בנוסף לכך נצפתה ניעות רבה בקרב העובדות חלקית, בין אלו שעבודתן נחשבת למשרה מלאה, לבין שאר העובדות חלקית (ללא פירוט אם מרצון או שלא מרצון).

עבודה חלקית שלא מרצון היא אפילו פחות יציבה מהמצבים התעסוקתיים החלקיים שדווחו לעיל. לזין אפשטיין, סמיונוב ואלון (1995) מצאו שרק כ-22% מאלו שבחודש מסוים ב-1989 עברו חלקית שלא מרצון, נשארו במצב זה לאחר כשנה. 50% נוספים עברו בתוך שנה לעבודה מלאה או לעבודה חלקית מרצון, והשאר (כ-11%) עברו לאבטלה, או פרשו מכוח העבודה (כ-17%). בדומה, קרוב לחמישית מהעובדים חלקית שלא מרצון בחודש מסוים ב-1989 היו מחוץ לכוח העבודה שנה קודם לכן, 50% נוספים עברו בעבודה מלאה או עבודה חלקית מרצון, ו-11% היו מובטלים. נראה אם כן שרק חלק קטן מהעובדים חלקית שלא מרצון מצויים במצב זה תקופות ארוכות. מסקנה זו נכונה כנראה גם לגבי ארה"ב. Straton (1996) דיווחה על סמך נתוני ה-CPS האמריקאים לשנת 91-1990, שרק 22% מהעובדות חלקית שלא מרצון בחודש מרץ 1990, נשארו במצב תעסוקתי זה לאחר שנה, במרץ 1991. השאר מצאו עבודה מלאה (35%) או עבודה חלקית מרצון (28%), פרשו מכוח העבודה (10%), או עברו לאבטלה (5%). זאת ועוד, ההסתברות של עובדים חלקית שלא מרצון לעבור לעבודה מלאה, נמצאה גבוהה ב-50% מההסתברות הדומה אצל עובדים חלקית מרצון, ודומה לזו שנמצאה אצל המובטלים.

לסיכום, ניתן לקבוע שמחקרים קיימים באשר לדינאמיקה בין עבודה חלקית שלא מרצון לבין מצבים תעסוקתיים אחרים מלמדים על שיעורי ניעות גבוהים יחסית. הדבר מלמד שעובדים חלקית שלא מרצון, בדומה למובטלים, אכן מחפשים מוצא ממצבם ולמעלה ממחציתם משפר את מצבם התעסוקתי בתוך שנה. ממצאים אלו תומכים בטענה שאכן יש לראות את העובדים חלקית שלא מרצון כ"חצי מובטלים". לא רק שחלק מתכונותיהם הדימוגרפיות כפי שהראינו לעיל דומות לתכונות המובטלים, אלא גם שיעורי המוביליות שלהם למצבים תעסוקתיים אחרים גבוהים, ודומים לאלו של המובטלים.

ביבליוגרפיה

- למ"ס, 1998. שנתון סטטיסטי לישראל מס' 49, 1997. ירושלים.
- למ"ס, שנים שונות. שנתונים סטטיסטיים לשנים 1980-1997. ירושלים.
- לוי אפשטיין, נח, משה סמיונוב, וסיגל אלון. 1995. הדינמיקה של אבטלה ותת-תעסוקה. נייר דיון 95-1. אוניברסיטת תל אביב: המרכז לפיתוח ע"ש פנחס ספיר.
- שטייר, חיה, ונח לוי אפשטיין. 1999. "דפוס התעסוקה של נשים: השפעות ארוכות טווח על שכרן." סוציולוגיה ישראלית א: 239-256.
- Ben Porath, Yoram and Ruben Gronau. 1985. "Jewish Mother Goes to Work: Trends in the Labor Force Participation of Women in Israel, 1955-1980." *Journal of Labor Economics* 3: S310-S328.
- Haberfeld Yitchak, and Yinon Cohen. "Earnings Gaps Between Israel's Native-born Men and Women." *Sex Roles* 39: 855-872.
- Larson, Tom, and Paul Ong. 1994. "Imbalance in Part Time Employment." *Journal of Economic Issues*. 28:187-196.
- Levitan, S.A. and Conway, E.A. 1988. "Part-Timers: Living on Half-Rations." *Challenge* 31(3) 9-16.
- Presser H. and W. Baldwin 1980. "Child care as a Constraint on Employment Prevalence, Correlates, and Bearing on the Fertility Nexus." *American Journal of Sociology* 85: 1202-13.
- Ratti, R.A. 1991. "Involuntary Part-Time Employment: Cyclical Behavior and Trend Over 1968-1987." *Economic Letters* 35(4): 461-464.
- Stier, H. 1998. "Short-term Employment Transitions of Women in the Israeli Labor Force." *Industrial and Labor Relations Review* 51:269-281.
- Straton, Leslie. 1996. "Are 'Involuntary' Part-Time Workers Indeed Involuntary?" *Industrial and Labor Relations Review* 49: 522-536.
- Tilly, Chris. 1991. "Reasons for the Continuing Growth of Part-time Employment." *Monthly Labor Review* 113: (3)10-18.
- Tilly, Chris. 1996. *Half a Job: Bad and Good Part Time Jobs in Changing Labor Markets*. Philadelphia: Temple University Press.